
EBU'L- ALÂ EL- HEMEDÂNÎ VE "KIRA'ÂTU EBÎ HANÎFETİ'N-NÛMAN" İSİMLİ RİSÂLESİ

Ali ÖGE

Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur'an Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi
alican_042@hotmail.com

ÖZET

Kıraat, Kur'an kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve bu kelimelerde oluşan ihtilafları râvilerine nispet eden bir ilim diye tarif edilir. Sahih olsun zayıf olsun kıraatların âyetlerin anlaşılması ile ilgilenen tefsir ilmine ve hükümler çıkarmada fıkıh ilmine katkısı büyük olmuştur.

İslamî ilimler açısından önemli bir konuma sahip olan Ebû Hanîfe, Kur'an ilimlerinden olan Kıraat İlmiyle ilgili müstakil bir eser sahibi değildir. Ancak bu onun Kıraat ilminin konuları hakkında bilgi sahibi olmadığı anlamına gelmez. Bu makale Ebu'l- Alâ el- Hasen b. Ahmed el-Hemedânî tarafından belirtilen, Ebû Hanîfe'nin tercih etmiş olduğu kıraat vecihlerini içeren "Kıra'âtu Ebî Hanîfeti'n- Nûman" isimli risaleyi ele almaktadır.

Anahtar Kavramlar: Kur'an, Ebû Hanîfe, kıraat.

Abu'l-Ala al-Hamadani and His Treatise "Kıraat Abi Hanifah al-Numan"

Reading the Quran is defined as a science, in which the circumstances of performing the Quranic words and the controversies in these words are associated with their reciters. Authentic or weak, irregular readings have contributed to the science of tafsis, which is related to the understanding of verses, and the deductive science of fiqh..

Abu Khanife, who had an important situation in terms of the Islamic sciences, hadn't written a private book about the science of reading the Quran, which takes place in Quranic Sciences. However, this doesn't mean that he had no knowledge of the subjects of the science of reading Quran. This article investigates the etiquette of reading Quran, which were related by Abul Ala al-Hasan bin Ahmad al-Hamdani and Abu Khanife, with preference given to these two authors.

Key Words: Qur'an, Abu Hanifa, Reading Qur'an.

Giriş

İslamî ilimler açısından özellikle de fıkıh ilminde Ebû Hanîfe tartışılmaz bir otorite olmasına rağmen Kur'an ilimleri'nden olan Kıraat İlmiyle ilgili müstakil bir eser sahibi değildir. Ancak bu onun Kıraat ilminin konuları hakkında bilgi sahibi olmadığı anlamına gelmez. Bir fakih olarak hüküm çıkarmada ve içtihatlar yapmada kıraat ilimlerinden habersiz kalınması doğru da değildir. Çünkü kıraat farklılıkları Kur'an'ın anlaşılmasında, tefsirinde ve ondan fikhî hükümler çıkarmada önemli roller oynar¹.

Aslında kıraat ilmi, Kur'an kelimelerinin edâ keyfiyetlerini² ve bu kelimelerde oluşan ihtilafları râvilerine nispet eden bir ilimdir³ diye tarif edilmesine rağmen; sahih olsun zayıf olsun kıraatler, âyetlerin anlaşılmasında tefsir ilmine katkılar sağlamıştır.

Bu katkının başlıca iki yönünün olduğunu söylemek mümkündür:

1- Med, imâle, tahfif, teshîl, ğunne, ihfâ gibi daha çok tecvîd ilmine ait konular.

2- Kelimelerde meydana gelen hareke değişiklikleri ve ziyadeliçler. Bunlardan ilki yani bir takım tecvîd kurallarıyla ilgili olanları, fonetik farklılıklar başta olmak üzere kıraat imamlarının ihtilaflarına sebep olmuş lehçe ve bölge ile alakalı okuyuş farklarıdır ki bunların âyetlerin anlamına katkıları yoktur.⁴ İkinci maddeyle ilgili olarak daha çok belli bir kaideye dayanmayan

¹ Bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar için yapılmış bazı çalışmalar: Çetin Abdurrahman, "Kıratların Tefsire Etkisi" , Marifet Yayınları, İstanbul, 2001; Karaçam İsmail, " Kıraat İlminin Kur'an Tefsirine Etkisi ve Mütevatir Kıratların Yorum Farklılıklarına Etkisi " , Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları nu: 128, İstanbul 1996; Ünal Mehmet, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü " , Fecr Yayınları, Ankara, 2005.

² Edâ keyfiyeti: Kur'an kelimelerinin Hz. Peygamber'den itibaren Kur'an okuyucuları/kârifler yoluyla ağızdan ağıza alınarak pratize edilen tüm okuyuş formlarıdır. Aslında bu durum yüz yüze eğitimin gerekliliğini göstermesi açısından Kıraat İlmi'nin asli bir özelliğidir.

³ İbnü'l Cezerî, Muhammed bin Muhammed, "Müncidü'l-Mukriîn ve Mürsidü't-Talibîn" Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1400/1980 s. 3; Kâdî, Abdulfettah, "el-Büdûru'z-Zâhire fî'l-Kirâati'l-Aşri'l-Mütevâtire min Tarîki's-Şâtibiyye ve'd-Dürâ", Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1402/1981, s. 7; et-Taberî, Ebî Ma'ser Abdulkemim bin Abdussamed, " et-Telhîs fî'l- Kıraâtî's-Seman" (Thk: Muhammed Hasen) Cidde, 1412/1992, s. 13; es-Suyûti, Celâlüddîn Abdurrahman, " el- İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an" , Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1427/2007, s. 194; Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, " Menâhilü'l- İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an" (thk. Ahmed Şemsüddîn) Dâru'l-Kütübî'l İlmiyye, Beyrut, 2. Baskı, 1424/ 2004, c.1-2, s. 226-227; Şaban Muhammed İsmail, " el- Medhâl ilâ İlmi'l-Kıraât" , Dâru Tayyibetü'l-Hazrâ, Mekke, 1432/2011, s. 30-31; es-Sindî, Abdulgayyûm bin Abdulğafûr, "Safahât fî ulûmi'l- Kıraât", El-Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mekke, 3. Baskı 1430/2010, s. 17-18; El-Kattân, Menna', " Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an" , Mektebetü'l- Meârif, Riyad, 3. Baskı, 1421/2000,s. 181.

⁴ Ünal, Mehmet, " Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü" , Fecr Yay. Ankara, 2005, s. 135.

Kur'an-ı Kerim'de dağınık olarak bulunan "ferşü'l-hurûf"⁵ olarak kabul edilen kıraat farklılıkları ise anlama etki ederler. Bu değişik okuyuşlar tefsir ilminde anlam farklılıklaşmasına yol açar, fıkıh ilminde ise hükümlerin farklılaşmasında kendisini gösterir.

Maide Sûresi 6. ayetinde geçen وَأَرْجَلَكُمْ kelimesinde farklı okuyuşlar vardır. Bu kelimeyi Ebû Ca'fer, Ebû Amr, İbn Kesîr, Âsım, Hamza ve Halef وَأَرْجَلِكُمْ (ercülüküm) şeklinde okumuşlardır. Nâfi, İbn Âmir ve Hafs rivayetiyle Âsım ve Kisâî وَأَرْجَلَكُمُ (ercüleküm) diye okumuşlardır. Ayrıca bu kelime şâz kıraatlarda farklı okunuşlara da sahiptir. Âyetteki okuyuş farklılığı bu kelime lam harfinin cerr ve nasb edilmesi şeklinde oluşmuştur. Bu durumda nasb kıraatında anlam: "Yüzünüzü, dirseklere kadar ellerinizi; ökçelere kadar ayaklarınızı yıkayın. Başınızı da meshedin." şeklinde olur. Kelimenin mecrûr olduğu kıraate göre anlam: "...yüzünüzü ve ellerinizi dirseklere kadar yıkayın. Başınıza ve ayaklarınıza(ökçelerinize kadar) meshedin." şeklinde olur.⁶ Bu farklı okuyuşların anlama etkilerine başkaca örnekler vermek mümkün olmasına rağmen konu uzamasın diye⁷ bir örnekle yetineceğiz.

Ebu'l- Alâ el- Hasen b. Ahmed el- Hemedânî (ö.569/ 1173)nin tercihleri esas alınarak kaleme alınan "Kıra'âtu Ebî Hanîfeti'n- Nûman" isimli risale Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki DSCN0094-DSCN0099 kayıt numaralı mecmuanın içinde 41a- 46a sayfalarda bulunmaktadır. Eser, Ebû Hanîfe'nin tercih ettiği kıraat vecihlerini açıklamaktadır. Eserde takip edilen metot ise; sûre sûre, başlıklar halinde Ebû Hanîfe'nin tercih ettiği kıraatlerin belirtilmesi ve bazı âyetlerde bu kıraat tercihinin kim/ler tarafından okunduğunun açıklanması şeklindedir. Eser içinde bir de hadis rivâyeti vardır.

⁵ Muhtar, Muhammed, " Tarihu'l-Kirâât fi'l-Meşrig ve'l- Mağrib ", İesco, 1422/2001, s. 81; Temel, Nihat, " Kirâat ve Tecvîd İstilahları ", M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, nu: 124, ikinci baskı, İstanbul,2009, s. 51. ayrıca bu istilahlr için bkz. Ömer Halife eş- Şaycı, " el- Mu'cemût- Tecvîdî li eşheri Elfâzı İlmî't-Tecvîd ", Ğarâs, 1. Baskı, 1431/2010.

⁶ Ed-Dânî, Ebû Amr Osman bin Saîd, " et-Teysîr fi'l- Kirââti's-Seb ", İstanbul, 1930, s. 98;İbnü'l-Cezerî, Muhammed bin Muhammed, " en-Neşr fi'l Kirââti'l-Aşr ", Mısır, c.2, s. 254; Ehvâzî, Ebi Ali el-Hasen bin Ali, " el-Vecîz fi Şerhi Kirââti's-Semaniyyeti Eimmeti'l-Emsâri'l-Hamse ", Dârü'l-Arabî'l-İslâmî, Beyrut Birinci Baskı 2002, s. 164-165; İbn Fehhâm, Ebî Bekir bin Ebî Saîd, " et-Tecrîd fi'l-Kıraati's-Seb' ", s. 397; İbn Hâleveyh, " Muhtasar Fi Şevazzi'l-Kur'an ", Kahire, s. 38; el- Kâdî, Abdülfettah, " el-Kirâatü'ş-Şazze ve Tevcihüha min Lüğati'l-Arab ", Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1401/1981, s. 42; el-Benna, Ahmed bin Muhammed b. Abdülġani, " Muhtasaru İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirââti'l-Erbe'ate aşera ", Dârü İbn Hazm, Beyrut, 1431/ 2010, c.2,s. 737;et- Taberî, a.g.e., s. 249; Muhtar, a.g.e., s.82; Ünal, Mehmet, a.g.e., s. 195-196; Çetin Abdurrahman, " Kiratların Tefsire Etkisi ", Marifet Yayınları, İstanbul, 2001,s. 169-170.

⁷ Amacımız kıraat-anlam ilişkisinden ziyade kıraat tercihleri üzerinde olacaktır.

Ayrıca eserin başlarında Ebû Hanîfe'nin ramazan ayında toplam 61 hatim yaptığı bilgisi verilmiştir. Biz de bu makalemizle eserde belirtilen okuyuşları tespit etmek ve bu okuyuşların dışında genel olarak on kıraat imamını "Kıraat-ı Aşere" esas almak suretiyle âyetler hakkındaki okuyuş farklılıklarını belirtmeyi amaçlıyoruz.⁸ Bu açıdan Ebû Hanîfe'nin âyetlerden çıkardığı fikhî kaideler/hükümler makalemizde söz konusu edilmeyecektir. Ayrıca bu risâlenin kıraat ilmi açısından genel bir değerlendirmesini yaparak ilim dünyamıza bir katkıda bulunmaya çalışacağız. Risâlenin bulabildiğimiz tek nüshası budur.⁹

Risâlede müellif sûre sûre âyetleri ele almıştır. Biz de aynı tarzda risâleye göre sûre sıralamasını takip edeceğiz. Ancak bahse konu olan âyetlerdeki özellikle kıraat-ı seb'a ve kıraat-ı aşere okuyuşlarını da belirteceğiz. Bu bize tercih edilen okuyuşun hangi kıraatle benzeştiğini ya da farklılaştığını gösterecek; ayrıca şâz kıraatlerdeki durum açısından da kontrol imkânı verecektir. Kıraat alanında ilmi bir otorite olan Hemedânî'nin "*Ğayetü'l- İhtisâr fî Kıraâti'l- Aşerati Eimmeti'l-Emsâr*"¹⁰ isimli eserindeki kendi tercihleriyle Ebû Hanîfe'nin kıraat tercihleri karşılaştırılacak, Hemedânî'nin kıraatı aşera veya Ebû Hanîfe'ye göre farklı bir tercihi var ise belirtilecek böylece hem seb'a hem aşera hem de Hemedânî'ye göre farklılıklar ya da benzerlikler tespit edilebilecektir.¹¹ Bu benzerlik ya da farklılıklar bize, Ebû Hanîfe tarafından tercih edilen okuyuşların karşılaştırmalı olarak kontrol edilme imkânını sağlayacak, böylece risâlede geçen kıraatlerin sıhhatini tesbit imkânı da sunacaktır. Ayrıca fıkıh ilmi açısından otorite kabul edilen bir bilginin aynı

⁸ Bu bize, Hemedânî'nin Ebû Hanîfe'ye nispet ederek belirttiği kıraat tercihlerini ilgili kaynaklardan kontrol etme imkânını verecektir.

⁹ Risâle: Süleymaniye, Köprülü, Atif Efendi, İstanbul Üniversitesi, Milli Kütüphane, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanelerinden; Keşfü'z- Zünûn 'an Esami'l-Kütübi ve'l- Fünûn (Katip Çelebi), İzâhu'l- Mekkân fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütübive'l- Fünûn(Bağdatlı İsmail Paşa), Mu'cemü'l- Müellifin Terâcimu Musannifi'l- Kütübi'l-Arabiyye (Ömer Rıza Kehhale), "Geschichte der Arabischen Litteratur" , Supplementband 1(Brockelman) kitaplarından,"*Mektebetü'l- Haremi'-Şerîf*"(Mekke), *Fehâris Mektebetü'l-Mescidi'n-Nebevî*" (Medine),"*El-Fihrisü'ş-Şamil li't-Türâsi'l-Arabî el- İslamî el-Mahdût/ Ulûmu'l-Kur'an Mahdûdâtü'l-Kirâât*", kataloglarından ve www.yazmalar.gov.tr/kolleksiyonlar; www.yazmakutup.gov sitelerinden araştırılmıştır.

¹⁰ Eser Cidde'de, el Cemâatü'l- Hayriyyeti li Tahfizi'l- Kur'an'il- Kerim tarafından, Eşref Muhammed Fuad Talat tarafından tahkik edilmiş ve 2 cilt olarak basılmıştır. Ayrıca yazma nüshaları için de Nuruosmaniye nr. 86; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nr 72; Riyad Melik Suud Üniversitesi nr. 688'e bakılabılır.

¹¹ Hemedânî'nin kıratı seb'a ya da kıratı aşera'ya göre farklılığı yoksa "onun tercihi şu" diye ayrıca bir belirtme yapılmayacaktır.

zaman da Kur'an ile olan ilişkisini de kıraatler bağlamında kısmen tespit etme imkânına böylece sahip olacağız.¹²

Hiç şüphesiz İslamî ilimlerle uğraşan herkesin Kur'an-ı Kerim ile alakalı ilimlerle ilgilenmesi gerekir. Kıraat ilmi bu açıdan bir tefsircinin ve fakihin mutlaka bilmesi gerekli bir ilim kabul edilebilir.¹³ Ebû Hanîfe'nin kıraat tercihlerinin bilinmesi fıkıh alanında vermiş olduğu hükümlerinin daha rahat anlaşılmasına ya da kaynaklarının tespitine imkân verecektir.

a- Ebu'l- Alâ El- Hasen B. Ahmed El- Hemedânî ve Kıraat İlmindeki Yeri:

Kıraat ve hadis ilimlerinde öne çıkmış bir alimdir. Künyesi Ebû'l-Alâ olup, Hemedanlı olduğu için de kaynaklarda "Hemedânî" olarak geçmiştir.¹⁴ Ebu'l- Alâ el- Hasen b. Ahmed el- Hemedânî 14 Zilhicce 488 yılında (15 Aralık 1095) doğmuş ve 19 Cemâziyelevvel 569' da (26 Aralık 1173) vefat etmiştir.¹⁵ *Attâr* lakabının kendisine neden verildiği bilinmemekle beraber, babasının mesleği sebebiyle aileden gelme bir lakap olduğu kabul edilmiştir.¹⁶

İlim yolculuklarına başlamadan önce doğum yeri olan Hemedan'da Kur'an-ı Kerim'i ezberledi ve hadis ilmiyle meşgul olmaya başladı. İlk olarak Abdurrahman bin Hamd ed-Dûni'den dersler aldı.¹⁷ Sonraları ilim tahsili için Bağdat, İsfahan, Nişâbur gibi başlıca ilim merkezlerine yolculuklarda bulundu.¹⁸ İncelediğimiz risâlede de bu duruma işaretlerle " *gece-gündüz, yaya ola-*

¹² İbn Hacer el-Heytemî, Ebû Hanîfe'nin kıraat ilmini Asım b. Behdele'den (ö. 127/745) öğrendiğini söylemiştir. (Bkz. Sarı Mehmet Ali, " Asım b. Behdele", DİA, c.3, s, 476.)

¹³ Kıraat ilminde otorite olacak şekilde bilmeyi kastetmiyoruz.

¹⁴ Zehebî, "*Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l- Meşâhir ve'l- A'lâm*", Dâru'l-Küttâp el-Arabî, Beyrut, 1417/1996, c. 39, s. 334;

¹⁵ "*El-Fihrisü's-Şamil li't-Türâsi'l-Arabî el- İslamî el- Mahdût/ Ulûmu'l-Kur'an Mahdûdâtü'l-Kirâât*", Müessesetü Âli Beyt, Amman, İkinci Baskı, 1994, 16. madde, s. 155; Zehebî, "*Ma'rifetü'l- Kurrâ'il-Kibâr ale't- Tabakâti ve'l- A'sâr*" ,(nşr. Tayyar Altıkulaç), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 186, İstanbul1995, c. 3, s. 1039; "*Tarihu'l-İslâm*", c.39, s. 335; Atrâş, Mahmud Ahmed, "*Tarihu'l- Kirâât ve'l- Kurra' ve Cuhûdühüm fi'l-Kirââti ve't- Te'lîfi fi'l- Kirââti ve Ulûmihâ Münzü'l- Ahdî'n-Nebiyi Hatte'l-Yevm*", Dâru'l- Eymân, İskenderiye, 2011, s. 248; Kehhâle Ömer Rıza, "*Mu'cemü'l- Mü'ellifin: Teraâcimü Musannifi'l- Kütübi'l-Arabiyye*", Dâru lhyai't- Türâsi'l-Arabî, Beyrut, c. 3, s. 197; Brockelman, "*Geschichte der Arabischen Litteratur*", Supplementband 1, Leiden 1937, s. 724; İbnü'l Cezerî, "*Ğayetü'n- Nihâye fi Tabakâti'l- Kurra'*" (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 2010, c.1, s. 279- 280.

¹⁶ Zehebî, "*Tarihu'l-İslâm*", c.39, s. 336; İbnü'l Cezerî, "*Ğayetü'n- Nihâye*", c.1, s. 204, Altıkulaç Tayyar, "*Ebü'l-Ala el- Hemedânî*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.10, s. 286.

¹⁷ Zehebî, "*Tarihu'l-İslâm*", c.39, s. 336.

¹⁸ Özellikle İsfahan'da hadis ilmi yanında kıraat ilmiyle de ilgilenmiş ve Ebû Ali el- Haddâd'dan farklı rivâyetleriyle kıraat öğrenmiştir. (Zehebî, "*Tarihu'l-İslâm*", c.39, s. 334)

rak bazen binitli, zor- kolay her türlü yolculuk şartlarından hiç bıkmadım, usanmadım; küçük-büyük, kadın-erkek ayırmadan bir şeyler öğrenmek, okumak için 43 yıl boyunca yolculuk yaptım"¹⁹ diyerek bu konuya değinmiştir. Bağdat ve İsfahan'a birden fazla yolculukta bulunduğunu ve kitaplarını sırtında taşıyarak zorluklara katlandığını onun hakkında bilgi veren kitaplardan öğrenmekteyiz.²⁰

Hac ibadetini yerine getirmek için Mekke'ye gitti. Bağdat'ta Ebü'l-Kasım b. Beyân, Ebû Ali b. Nebhân, Ebû Ali b. Mehdî gibi âlimlerle görüşüp kendilerinden istifade etti. İsfahan'da hadis²¹ ve kıraat dersleri aldı. Burada kendisinden istifade ettiği hocaları arasında Ebû Ali el- Haddâd ve Mahmud el- Eşkâr da vardı.²² Vasıt'ta kıraat ilmini tahsil etmiş²³, Bağdat'ta meşhur kıraat âlimleri Ebû Abdullah el-Bâri' ve Ebû Bekir el- Mezrafî'den faydalanmıştır.²⁴

Ebü'l-Alâ el-Hemedânî kıraat ve hadis yanında ensâb ilmini de öğrenmiştir. Bu ilimle ilgili olarak Zehebî'nin belirttiğine göre o, ezberinden kişilerin doğum-ölüm tarihlerini, çocuklarını-ailesini ve hocalarını söyleyiverirdi. Özellikle yanında kari'lerden biri zikredilse; "...*falan şu tarihte öldü, falan şu âlimin talebesidir, falancanın şu isnadı iyidir*" gibi ifadeler kullanırdı.²⁵

Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö. 256/870) *Kitâbü'n-Neseb'i*, İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *el-Cemhere'si*, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemü'l-Lüga'sı* ve Ebû Ubeyd el- Herevî'nin (ö. 401/1011) *Kitâbü'l-Garîbeyn'i* ezbere bildiği metinler arasındaydı.²⁶

Kıraat ilminde ileri seviyede bir bilgin olarak karşımıza çıkan Ebü'l-Alâ'yı bu ilimde otorite olarak kabul edilen İbnü'l Cezerî (ö. 833/1429) çok

¹⁹ Hemedânî, "*Kıra'âtu Ebî Hanîfeti'n- Nûman*", vr.45b.

²⁰ İbnü'l Cezerî, "*Ğayetü'n- Nihâye*", c.1, s. 204. ayrıca Zehebî bu bilgiye ilaveten onun Bağdat'ta mescitlerde gecelediğini belirtmiştir.

²¹ Horosan'da Muhammed b. Fazl el- Furâvî'den Sahîh-i Müslim'i dinlemiştir.

²² Zehebî, "*Tarihu'l-İslâm*", c.39, s. 334.

²³ Burada kıraat ilmini Ebü'l-İz el- Kalânîs'den okumuştur. (Zehebî, "*Tarihu'l-İslâm*", c.39, s. 334.)

²⁴ Zehebî, *age.* c.39, s.334.

²⁵ Talebesi Abdülkâdir er-Ruhâvî de şöyle demiştir: "O, çok hadis-i şerif işitmesiyle, usûl ilmindeki üstünlüğü ile, elinde bulunan nüshalar bakımından ve kendi hattı ile yazdığı hadis-i şeriflerin rivâyetindeki güvenilirliği bakımından, ilimde zamanındaki âlimleri aşmıştır. Neseb, târih, isimler ve künyeler, kıssalar ve siyer husûsundaki hıfzı, ezberi bakımından çok ileri derecede ilim sahibi idi. Bir gün biz, onun derisinde bulunuyor idik. Hazreti Osman ile ilgili bir mesele soruldu kâğıdı alıp, ezberinden yazmaya başladık. Biz de oturuyoruz. Uzunca bir fetvâ yazdı Bu fetvâsında Hazreti Osman'ın nesebini, doğum ve vefât târihini, çocuklarının isimlerini, Hazreti Osman hakkında söylenen şiiirlerden bir kısmını ve onunla ilgili pek çok husûsu yazmıştı Zehebî, "*Tarihu'l-İslâm*", c.39, s. 335- 336.

²⁶ İbnü'l Cezerî, "*Ğayetü'n- Nihâye*", c.1, s. 204.

takdir etmiş hatta kıraat alanında pek çok eseri bulunan Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ile mukayese ederek "*Dânî'nin eserleri her ne kadar daha yaygınsa da kıraat ilminde Ebü'l Alâ daha bilgilidir.*" demiştir.²⁷

Hemedan'da bir kütüphane kurmuş, kitaplarını buraya vakfetmiştir. Hayatının sonuna kadar talebelerini kendi evinde okutmayı tercih etmiştir. Durumu iyi olmakla beraber elinde para tutup servet amaçlamayan bir kişiliğe sahipti. Öğrencilerinin ihtiyaçlarını kendisi karşılar, bu sebeple zaman zaman borçlandığı da olurdu. Kıraat âlimi olmasının yanında güzel ahlakı, cömertliği etrafında bulunanların sevgisini kazanmasında etkili olmuştur. Kendisini görmek ve duasını almak için küçük çocuklar ve hatta Yahudiler bile ona gelirlerdi.²⁸ Gününün yarısını hadis ilmine diğer yarısını kıraat okutmaya ayırmıştır. İbn Sükeyne kendisinden hem hadis hem de aşera okumuştur. Muhammed el- Kâl, Ebü'l- Mevâhib b. Sarsâ, Abdülkâdir er-Ruhâvî, Yusuf b. Ahmed eş- Şîrâzî ve kendi çocukları Ahmed, Abdülber ve Fatıma, torunları Ali, Muhammed ve Abdulhamid kendisinden hadis okudular. Ayrıca onların başka hocalardan ders almalarını da sağlamıştı.²⁹

Hâfız, mutkîn (sağlam), mukrî, fâzıl, hüsn-i sîret³⁰ ve doğru istikâmet sahibi, cömert, gariplere yardım eden bir zât idi. Mütevâzi ve temiz giyinir, edeplere son derece riâyet ederdi. Birisi meclisine sol ayakla girse, çıkıp sağ ayakla girmesini isterdi. Şiarı sünnetti. Hürmeten kibleye karşı bir şey koymazdı. Hadisleri de abdestli olarak eline alır ve kibleye yönelerek okur veya rivayet ederdi.³¹

Özellikle *Mu'cemü'l-Üdebâ'* da kerametlerine, menkıbelerine ve onun hakkında yazılmış şiirlere rastlamak mümkündür.³² Ebü'l Alâ el- Hemedânî 19 Cemâziye'l-Evvel 569 (26 Aralık 1173) tarihinde vefat etti. Kıraat ve hadis derslerini verdiği kendi mescidine defnedildi.³³

²⁷ İbnü'l Cezerî, "*Ğayetü'n- Nihâye*", c.1, s. 204.

²⁸ İbnü'l Cezerî, "*Ğayetü'n- Nihâye*", c.1, s. 205.

²⁹ Zehebî, "*Tarihu'l-İslâm*", c.39, s. 335.

³⁰ Bu ifadeler, Hemedânî'nin aynı zamanda Kur'an okutan, fazilet sahibi ve güzel yüzlü bir insan olduğunun bilgisini bize vermektedir.

³¹ Zehebî, "*Tarihu'l-İslâm*", c.39, s. 338.

³² Yâkût, "*Mu'cemü'l-Üdeba*,

³³ Zehebî, "*Tarihu'l-İslâm*", c.39, s. 339; İbnü'l Cezerî, "*Ğayetü'n- Nihâye*", c.1, s. 204; Kehhâle, "*Mu'cemü'l- Mü'ellifîn*", c. 3, s. 197; Brockelman, "*Geschichte der Arabischen Litteratur*", Supplementband 1, s. 724; Atrâş, "*Tarihu'l- Kirâât ve'l- Kurra*", s. 249.

Eserleri:

1- *Kitâbü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd*

Kıraat ilmiyle meşhur olmuş ilk dönem kâiler hakkında bilgiler içeren kitap, tecvîd ilminin bilinmesiyle ilgili önemli bilgiler sunar. Müellifin kendi hattıyla bir icâzet kaydının da bulunduğu 88 varaklık bu eserin bir nüshası Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır.³⁴ Bu eser tecvîd ilmiyle ilgili yazılan ilk kaynaklar arasında sayılmıştır.³⁵

2- *Gâyetü'l-Ihtisâr fî'l- Kırâ'âti'l- Aşerati li- E'immeti'l- Emsâr*

Ebü'l-Alâ el- Hemedânî'nin bu eseri onun kıraatlar hakkındaki görüşlerini öğrenebildiğimiz en temel eserlerdendir. Eser Eşref Muhammed Fuad Tal'at tarafından tahkik edilerek 2 cilt olarak basılmıştır.³⁶ Bu eserde Hemedânî meşhur on imamın kıraatlarını ele almaktadır.³⁷ Giriş kısmında kıraat imamlarıyla onların senetleri, rivâyet ve tarikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Esere orijinallik kazandıran husus ise, kırâat-i seb'a³⁸ imamlarından sayılmayan Ebû Ca'fer Yezid b. Ka'ka' el- Kârî'ye (ö. 128/745) ilk sırada yer vermiş olmasıdır. Bu imam kırâat-ı aşera'da sekizinci imam olarak geçmektedir. Yine Ya'kûb b. El- Hadramî (ö. 205/820), Ebû Bekir Asım b. Ebî'n- Nucûd (ö.128/745), Hamza b. Habîb (ö. 156/772) ve Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza el- Kisâî (ö. 189/805)den önce yer almıştır.

3- *Şerhu Ma'htelefe fîhi ashâbü Ebî Muhammed b. Ya'kûb b.İshak el-Hadramî*

³⁴ Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nu. 1525.

³⁵ Bilinen ilk müstakil tecvîd çalışması Musâ b. Ubeydullah el- Hakânî(325/937) ait olan “ *el-Kasidetü'r-Râiyye* veya *el-Kasidetü'l-Hakâniyye*” isimli eserdir. (bkz. Çetin, Abdurrahman, “ Kur'an Okuma Esasları”, Emin Yayınları, Sekizinci Baskı, Bursa 2010, s. 86.)

³⁶ Sılsiletü Usûli'n-Neşr, 3, Cidde I-II, 1414/1994; eserin yazma nüshaları için: Nuruosmaniye nu.86; Kütahya Vahid Paşa nu. 2819; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi nu. 72.

³⁷ Birışık, Abdülhamit, “ Kıraat”, *DİA*, c.25, s. 432.

³⁸ İbn Mücâhid'e göre yedi kıraat imamı şunlardır:

- Nâfî' b. Abdirrahman b. Ebî Nuaym (ö. 169/ 785),
- Abdullah b. Kesîr (ö. 120/737),
- Ebû Amr b. El- A'lâ el- Mâzinî el- Basrî (ö. 154/770),
- Abdullah b. Âmir (ö. 118/736),
- Ebû Bekir Asım b. Ebî'n- Nucûd (ö. 128/745),
- Ebû Ammâre Hamza b. Habîb b. Ammare (ö. 156/772),
- Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdullah el- Kisâî (ö. 189/805); bu yedi imama üç imam daha ilave edilerek sayı 10'a ulaştırılmıştır. Diğer üç imam ise şunlardır: Ebû Ca'fer Yezid b. Ka'ka' (ö. 128/745), Ebû Muhammed Ya'kub b. İshak b. Yezîd el- Hadramî (ö. 205/820), Ebû Muhammed Halef b. Hişâm el- Bağdâdî (ö. 129/746)

Eserde on kıraat imamından biri olan Ebî Muhammed b. Ya'kûb b.İshak el- Hadramî(ö. 205/820)'nin talebelerinin kıraat konusundaki ihtilafları ele alınmıştır. Kitap aynı zamanda biyografik bilgilerle de süslenmiştir. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur.³⁹

4- *Kitâbü'l-İntisâr fî Ma'rifeti Kurra'î'l- Müdüni ve'l-Emsâr*

Cengiz Han istilasında yanmış olabileceği ifade edilen eseri İbnü'l Cezerî çok aramasına rağmen bulamamış ve buna çok üzülmüştür. Tabakâtü'l-Kurrâ' olarak da bazı kaynaklarda adı geçen eserin 20 cilt olduğu belirtilmiştir.⁴⁰

5- *el- Hâdî ilâ Ma'rifeti'l-Mekâtî' ve'l-Mebâdî'*

El- Hâdî fî 'İlmi'l-Mekâtî' ve'l-Mebâdî' adıyla da geçen eserin nüshaları mevcuttur.⁴¹

6- *Kıra'âtü Ebî Hanîfeti'n- Nûmân*

İncelediğimiz eserdir. Bilinen tek yazması Antalya Elmalı Halk Kütüphanesinde. Buradan Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesine getirilmiştir.⁴²

7-*el-İktifâ' kırâ'atü İmâmi'l-Kurrâ' Ebî Amr b. El'Alâ*

Eserde yedi kıraat imamından biri olan Ebû Amr b. El- A'lâ el- Mâzinî el- Basrî'nin (ö. 154/770) kıraat tercihleri ele alınmıştır.⁴³

Ayrıca kıraat imamlarının her birinin kıraat özellikleriyle ilgili yazmış olduğu birer ciltlik kitapları, *Mâ'atü'l- Kur'an* ve 50 ciltlik *Zâdü'l-Müsâfir adlı kitaplar* Hemedânî'ye nispet edilmektedir.⁴⁴

b- Risalenin Tanıtımı/ Risalede geçen ayetler:

Ebu'l- Alâ el- Hasen b. Ahmed el- Hemedânî (ö.569/ 1173) tarafından kaleme alınan "*Kıra'âtu Ebî Hanîfeti'n- Nûman*" isimli risâle 5 varaktan oluşmaktadır. Birinci sayfası kesilerek alınmış olduğundan giriş bilgileri ek-

³⁹ Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi nu. 4820/2.

⁴⁰ İbnü'l Cezerî, "*Ğayetü'n-Nihâye*", c1. s. 204

⁴¹ Süleymaniye -Lâleli, nu. 69; Topkapı Sarayı Müzesi- III.Ahmed, nu. 150; Dublin Chester Beatty, nu. 3595.

⁴² Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki DSCN0094-DSCN0099 kayıt numaralı mecmuanın içinde 41a- 46a arasında bulunmaktadır.

⁴³ El- Fihrisü'ş-Şâmil, Mahtûtâtü'l-Kirâ'â, 1/115.

⁴⁴ Altıkulaç, Tayyar, "Ebü'l- Alâ el- Hemedânî" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.10, s. 287.

siktir. Sonunda mukabele ve icazet kayıtları vardır. Yazmanın bulunabilen tek nüshası budur.

Risâlede sadece bir hadis rivayeti bulunmaktadır. İlk başlarda sûre sırası takip edilmekle birlikte son sayfalarda Nas Sûresi ele alındıktan sonra tekrar karışık olarak bazı âyetler hakkında Ebû Hanîfe'nin kıraat tercihleri belirtilmiştir. Yazmada toplam 41 âyet ele alınmış olup, uzamasından korkulduğu için bunlarla iktifa edildiği belirtilmiştir.⁴⁵

Risale, Ebü'l-Alâ el- Hemedânî'nin bu ilim için uğraşları ve seyahatleri hakkında kısa bilgiler verilerek son bulmaktadır.

c- Risâlede Ebû Hanîfe'nin Tercih Ettiği Kıraatler:

1- Fatiha Sûresi: Bu sûrede sadece şu âyette bir kıraat tercihi olduğu beyan edilmiştir: *مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ*⁴⁶.

Ebû Hanîfe, âyeti *ملك يوم الدين*, şeklinde okumayı tercih etmiştir. *ملك* kelimesini fiil olarak almış ve *يوم* kelimesini nasb ederek okumuş ve bu kelimeyi mef'ul olarak kabul etmiştir. Bu rivâyet Muhammed b. Hasan kana-lıyla gelmiştir. Ayrıca bu kıraat tercihinde Ebû Hanîfe yalnız da değildir.⁴⁷ Âyeti bu şekilde okuyan âlimler arasında Süreyc b. Yezîd, Ebû Bekir b. Mücâhid, Hasen el- Basrî ve Yahya b. Ya'mer de bulunmaktadır.⁴⁸ Ancak mütevatir kıraat imamlarından böyle bir okuyuş nakledilmemiştir.⁴⁹ Ebû Hanîfe'nin bu tercihi şâz kıraatlerden sayılan Hasan el-Basrî'nin okuyuşuyla uyumlanmıştır.⁵⁰

2- Bakara Sûresi: Risâlede, Ebû Hanîfe'nin bu sûrede 4 âyette 4 farklı kıraat tercihinin olduğu belirtilmiştir. Bu tercihler 11, 14, 70 ve 283. âyetlerde olmuştur.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ bu âyette çok farklı kıraat ve-
cihleri olmasına rağmen Ebû Hanîfe'nin burada *قِيلَ* kelimesinde işmâm şek-

⁴⁵ Hemedânî, "Kıra'âtu Ebî Hanîfeti'n- Nûman", vr.46a.

⁴⁶ Fatiha 1/4.

⁴⁷ Abdullatîf el- Hatîb, "Mu'cemü'l- Kıraat", c.1 s. 8-13.

⁴⁸ Hemedânî, vr. 41b.(Burada ve daha sonra risâlede geçen isimler verilirken Hemedânî'nin risâlede verdiği sıra takip edilmiştir.)

⁴⁹ İbn Haleveyh, Huseyn b. Ahmed, "l'râbü'l- Kıraâtî's- Seb' ve llelihâ", (thk. Abdurrahman b. Useymî) Mektebetü'l- Hancî, Kahire,1992, c. 1, s. 47; El- Bennâ, "Muhtasar İthâfu Fuzalâi'l- Beşer", c.2, s. 544; Ebû Bekr b. El- Cündî, "Büstânü'l- Hüdât fî İhtilâf i'l- Eimmeti ve'r- Ruvât fi'l- Kıraati's- Selâse Aşerate ve İhtiyâri'l- Yezîdî", (thk, Huseyn b. Muhammed el- Uvâcî), Dâru'z-Zaman, Medine, 2008, c. 2, s. 425; Abdülfettâh Pâlûvî, "Zübdetü'l- İrfân", Hilal Yay. İstanbul, s. 7.

⁵⁰ Ebü'l-Ali el-Hasen b. İbrahim el-Ehvâzî, "Müfradetü'l- Hasani'l- Basrî", (thk. Ömer Yusuf Abdülğani), Amman, Birinci baskı, 2006, s. 208.

linde bir okuyuşu olmuştur. Bu okuyuş kelimenin aslına vurgu yapmak için tercih edilmiştir. قِيلَ kelimesinin aslı "vav" harfinin kesresiyledir. Bu durum dilde bir ağırlık oluşturduğu için önce "vav" harfinin harekesi kaf harfine nakledilmiş, daha sonra da "vav" harfi "ya" harfine dönüştürülmüş ve bu okuyuş elde edilmiştir.⁵¹ Bu şekilde on kıraat imamından Kisâfî⁵², Ya'kûb el-Hadramî de âyette işmâm yapmışlardır⁵³. Ayrıca bu okuyuş Hemedânî'nin *Ġayetü'l-İhtisâr* isimli eserinde de belirtilmiştir.⁵⁴

Öğrencisi Muhammed (b. Hasan) rivâyetiyle وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا بِمَثَلٍ ذُكِّرُوا بِهَا فَيَقُولُوا آمَنَّا كَمَا نَقَرْنَا وَمَا نَكُرُّهُ قُلُوبُنَا وَأَنزَلْنَاهُ فِي الْقُرْآنِ لِآخِذِينَ *âyetinde* وإذا لاقوا الذين خَلَوْا إِلَى سَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ *diye bir okuyuş tercihinin olduğu belirtilmiştir.* Bu aynı zamanda Zeyd b. Ali, Ya'kûb el-Hadramî, Yemânî ve diğerlerinin de okuyuşları arasındadır.⁵⁵

أَبَقَرَ لَقَوْلِهِمْ قَالُوا أَدْعُ لَنَا رَبَّكَ مُبِينًا لَنَا مَا هِيَ إِنَّ أَلْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ *âyetinde* ⁵⁶ geçen أَلْبَقَرَ kelimesinin *âyetinde* أَدْعُ لَنَا رَبَّكَ مُبِينًا لَنَا مَا هِيَ şeklinde hem cemi hem de şeddeli okumuştur. أَلْبَقَرَ kelimesinin aslı تشابه olup ش harfi ش de idğam edilmiş ve bu okuyuş elde edilmiştir.⁵⁷

فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنُ أَمَانَتَهُ وَلْيَسْقِ اللَّهَ رَبِّهِ *âyetinde*⁵⁸ ise Ebû Hanîfe, Ebû Amr'ın görüşüne ve Ebû Ca'fer'in tercihlerine uygun olarak hemzenin zammesiyle ⁵⁹ أُؤْتِمِنُ şeklinde okumayı tercih etmiştir.⁶⁰ Ayrıca Hemedânî hemzenin işmâm edilecek okunacağını da bildirmiştir.⁶¹

3- Âl-i İmrân Sûresi:

Bu sûre ile ilgili olarak risâlede ele alınan âyetlerde sıra gözetilmediğini görüyoruz. Bu durum risâlenin sonunda, tertib esas alınmadan bazı âyetlerin kıraat özellikleri açıklanırken de uygulanmıştır.

⁵¹ Hemedânî., vr. 42a.

⁵² Kisâfî sadece bu kelimedede değil; aynı şekilde asıllarına işaret etmek için قِيلَ غِيضٌ حِيلٌ سَيْقٌ سِيءٌ gibi kelimelerde de işmâm ile okumuştur. (bkz. Mu'cemü'l- Kıraat, c 1, s.44.)

⁵³ Dâni, " *Câmiu'l- Beyân*", c. 2, s. 30-31; " *et- Teysîr*", s. 225; El- Cündî, " *Büstânü'l- Hüdât*", c.2, s. 437; Pâlûvî, a.g.e., s.17.

⁵⁴ Hemedânî, " *Ġayetü'l-İhtisâr fî Kıraâti'l-Aşerati Eimmeti'l-Emsâr*", (thk. Eşref Muhammed Fuad Tal'at), Sisîsiletü Usûli'n-Neşr, 3, Cidde I-II, 1414/1994, c. II, s.405.

⁵⁵ Hemedânî, vr. 42a.

⁵⁶ BakaraSûresi, 2/70.

⁵⁷ Hemedânî, vr. 42a; El- Bennâ, " *Muhtasar İthâfu Fuzalâ'l- Beşer*", c.2, s. 584.

⁵⁸ Bakara Sûresi 2/283.

⁵⁹ Abdullatîf el- Hatîb, " *Mu'cemü'l- Kıraat*", c.1, s. 426.

⁶⁰ Hemedânî, vr. 42a.

⁶¹ Hemedânî, " *Ġayetü'l-İhtisâr*", c. 2, s. 443.

Âl-i İmrân Suresi'nde sırasıyla 91,18, 85. âyetlerin açıklanmasından sonra Mushaftaki sırasıyla 6. sûre olan En'âm sûresinin 161. âyetine geçiş yapılmış daha sonra yine Âl-i İmrân sûresinin 180. âyetinin Ebû Hanîfe tarafından tercih edilen kıraatı verilmiştir.

مُلُّ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِ âyetindeki⁶² hemzenin okunuşunu Ebû Hanîfe terk etmiştir. Bu tarz bir tercih aynı zamanda mütevatir kıraatlar içinde yer alan İmam Nafi'nin Kunbul ve Verş'in rivâyetiyle okunan kıraatidir. Aynı zamanda bu okuyuşu İbn Keşir de tercih etmiştir. Bu âyette Ebû Hanîfe'nin "nakl"⁶³ yaparak okumayı tercih ettiğini görüyoruz.

Ebu Hanîfe, Ebû Züheyr, Abdurrahman ibni Mu'îd ed- Devsî'den rivâyetle Âl-i İmrân Sûresindeki وَأُولُوا الْعِلْمِ قَاتِلًا بِالْقِسْطِ âyetinde⁶⁴ ya harfini teşdîdli ve hemzeyi terk etmek suretiyle okumuştur. Bu tarz bir okuyuş İbn Mes'ud'un kıraatında mevcûd olan ve En'âm Sûresinin 161. âyetinde Alkame'nin de tercih ettiği okuyuştur. Ahmed b. Yahya en- Nahvî bu hususta قِيمِ kelimesinin جِيدِ kelimesi gibi olduğunu söyleyerek bunun İbn Mes'ud kıraatı olduğunu tekrarlamıştır.⁶⁵

Ebû Hanîfe'nin Muhammed b. Hasen'den rivayetle وَلِلَّهِ مِيرَاتُ السَّيِّئَاتِ وَالأَرْضِ âyetinde⁶⁶ ra harfinin fethasını, kesra harekeye çevirerek fethaya daha yakın, yahut elifi yâ'ya biraz meyl ettirerek "beyne beyne"⁶⁷ olarak iki lafız arasında imâle⁶⁸ ve imâlesiz okuyuşa da ihtimali olan bir şekilde yapmıştır. Bu okuyuş şekli Verş'in bazı rivâyetlerinde de yer almaktadır.⁶⁹

4- Nisâ Sûresi:

Ebû'l Alâ el- Hemedânî bu sûrede Ebû Hanîfe' ye ait iki farklı okuyuş olduğunu bildirmiş ve bunları şu şekilde bizlere ulaştırmıştır:

⁶² Âl-i İmrân Sûresi 3/91.

⁶³ Lûgat itibariyle sözü nakletmek, bir yerden bir yere taşımak olan bu kelime ıstılahta: "harekeli hemzenin med elifine dönüşüp, harekesini kendinden önceki sakin harfe bırakmak" olarak tarif edilmiştir.(bkz. Temel, Nihat, "Kıraat ve Tecvîd İstilahları", İfav, İstanbul, 2009, s. 110)

⁶⁴ Âl-i İmrân Sûresi 3/18.

⁶⁵ Hemedânî, vr. 42a.

⁶⁶ Âl-i İmrân Sûresi 3/180.

⁶⁷ İbnü'l- Cezerî, "en- Neşr" c.2, s. 30 ("Beyne'l feth ve'l imâle" ifadesinin kısaltılmış şeklidir.)

⁶⁸ İbnü'l- Cezerî, "Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr",(Cemalüddin Muhammed Şeref), Dâru's-Sahâbe, trs., s.111-112; Saffet Mahmud Salim, "Fethu Rabbi'l- Beriye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye fi Ilmi't-Tecvîd ve Manzûmeti'l- Cezeriyye", Mektebetü Ravâii'l-Memleke,5. Baskı, Cidde 1430/2009,s.195.(Bir şeyi bir tarafa doğru eğmek anlamına olan imâle fethayı kesraya doğru, elif harfini de ya harfine doğru eğmektir. Kurrâdan Hamza, Kisâi ve Halef'in kıraatlarında bu okuyuş özelliği bulunur.)

⁶⁹ Hemedânî. vr. 42b.

70 *كَانَ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ* âyetinde İbn Kesîr, Ya'kub el- Hadramî, Âsım'dan Hafs rivâyeti esas alınmak suretiyle ve Ebû Amr'ın okuyuşlarına uygun olarak *كَانَ لَمْ تَكُنْ* kelimesinin müenneslik özelliğinden dolayı *كَانَ لَمْ تَكُنْ* şeklinde okumuştur.⁷¹ Bu kıraat "Ğâyetü'l-İhtisâr" da da belirtilmiştir.⁷²

73 *إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَّا* âyetinde Abdullah ibn Abbas'ın kıraatını esas alarak *إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ* şeklinde okumuştur.

5- En'âm Sûresi:

Risâlede Maide Sûresi'ne ait bir okuyuş ve tercih belirtilmeden Kur'an-ı Kerim'in 6. sûresi olan En'âm Sûresine geçilmiş ve bu sûre içinde 90, 104 ve 160. ayetlerle ilgili Ebû Hanîfe'nin kıraat tercihleri verilmiştir.

Muhammed b. Hasen rivâyetiyle Ebû Hanîfe, En'âm Sûresinin 90. âyetinde *فِيهِدَاهُمْ أَقْتَدِهِ* kelimelerinde İbn Zekvân rivâyetiyle İbn Âmir ile aynı şekilde ha harfini kesra olarak (*اقتدوه*) mastardan kinâye olarak okumuştur.⁷⁴

Ebû Nüheyr ed-Dûsî rivâyeti ise Ebû Hanîfe'nin *فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ* âyetini⁷⁵ başında bulunan "fa" harfi olmadan okuduğu şeklindedir. Bu tercihi ile de Ebû Hanîfe, Hallâd'ın rivâyetiyle Hamza'nın okuyuşuyla, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kub, Halef, İbn Amir ve Âsım'ın kıraatleriyle uyum göstermiştir.⁷⁶

En'âm Sûresi 152. âyetindeki *لا تَنْفَعُ نَفْسًا لَّا نَكَلْفُ نَفْسًا الْاَوْسَعَهَا* veya *نَفْسٌ* şeklinde merfû olarak okuduğu rivâyet edilmiştir. Ancak bu tercihin ve rivâyetin zayıf olduğunu Ebü'l-Fazl (Huzâî) belirtmiştir.⁷⁷ Muhammed b. Hasen rivâyetiyle yine aynı sûrede 160. âyette *فَلَهُ عَشْرٌ مِثْلًا* şeklinde bir okuyuş yapmıştır. Burada hem *مِثْلًا* kelimesi fazladır hem de *مِثْلًا* kelimesi *عَشْرٌ*'nin sıfatı olarak merfû yapılmıştır. Ebû Hanîfe bu âyeti Ya'kup el-Hadramî ile benzer bir şekilde okumuştur.⁷⁸

⁷⁰ Nisâ Suresi 4/ 73.

⁷¹ Hemedânî., 42b.

⁷² Hemedânî, "Ğâyetü'l-İhtisâr", c.2, s. 464.

⁷³ Nisâ Sûresi 4/ 117.

⁷⁴ Hemedânî, vr. 42b; Dâni, "et- Teysîr", s. 279. (Ayrıca bu kelime Kur'an-ı Kerim'de 9 kelimedede bulunan hâ-i Sekt uygulamasına da örnektir. Hamza, Kisâî, Ya'kub ve Halef'ül- Âşir vasl halinde hemzeyi hafzederek okumayı tercih ederler. İbn Âmir ise he harfini esreli okuyup vasl eder. Diğer kıraat imamı ise sâkin olarak kıraat ederler. (bkz. Çetin, "Kur'an Okuma Esasları", s. 256-257)

⁷⁵ En'âm Sûresi 6/104.

⁷⁶ Hemedânî., vr.42b.

⁷⁷ Hemedânî vr. 42b-43a.

⁷⁸ Hemedânî, "Ğâyetü'l- İhtisâr", c. 2, s. 491; İbnü'l- Cezerî, "en- Neşr", c. 2, s. 267; el- Bennâ, "Muhtasar", c. 2, s. 796; Ebü'l- Hasen Ali b. Fâris el- Hayyâd, "et-Tebşira fî Kıraati'l- Eimmeti'l- Aşera",

6- A'râf Sûresi:

10. âyetinde geçen معاش kelimesini hem med hem de hemze ile معاش şeklinde okumuştur.⁷⁹ Ancak bu okuyuştaki hemzenin hata olduğu, çünkü bu kelimenin aslının العيش , tercih edilen okuyuşun ise رسائل kalıbında olduğu ve bunun da doğru olmadığı ifade edilmiştir.⁸⁰

7- Enfâl ve Tevbe Sûresi:

Muhammed b. Hasen وليجدوا فيكم غلظة⁸¹âyetinde غ harfinin zammeli okunmasına ilişkin bir rivâyette bulunmuştur. Ebû Amr b. Alâ غِلْظَةً غِلْظَةً غِلْظَةً şeklinde okunuş olduğunu ifade etmiştir.⁸²

Ayrıca غ harfinin fethası ile de bir okuyuş vardır.⁸³

8- Yûnus Sûresi:

âyette⁸⁴ Muhammed'in rivayetine göre Ebû Hanîfe أَنِّ الْحَمْدَ لَكَ şeklinde "nûn" harfinin teşdîdi ve fethasıyla beraber "dâl" harfini de mansûb olarak okumuştur.

âyette⁸⁵ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ şeklinde okumayı tercih ettiği rivayet edilmiştir.⁸⁶ Kisâi, bu kelimeyi nun harfinin iskânî ve cim harfinin tahfifiyle okumuştur.⁸⁷

9- Yûsuf Sûresi:

âyette⁸⁸ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ şeklinde okumuştur. Ebû Ca'fer'in de bu âyette işmâm yapmadan nun harfini merfû olarak okuduğu bilinmektedir.⁹²

Mektebetü'r- Rüşd, Birinci Baskı 2007, s. 258; El- Cündî, " Büstânü'l- Hüdât, c. 2, s. 608;Pâlûvî, "Zübde" , s. 57.

⁷⁹ Hemedânî, vr.43a.

⁸⁰ Hemedânî, vr.43a; Ebû Bekr b. Mücâhid, " Kitâbü's- Seba' fi'l- Kıraat", (thk. Cemalüddin Muhammed Şeref), s. 210.

⁸¹ Tevbe Sûresi 9/123 (Ey iman edenler! Kafirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah kendisine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.)

⁸² Hemedânî, vr.43a.

⁸³ İbn Mücâhid, "Kitâbü's- Seba'" , s. 239; Dâni, "Câmiu'l- Beyân" , c. 2, s. 294; Hemedânî, " Ğâyetü'l- İhtisâr" , c. 2, s. 512.

⁸⁴ Yûnus Sûresi 10/10.

⁸⁵ Yûnus Sûresi, 10/92.

⁸⁶ Hemedânî, vr.43a; İbnü'l- Cezerî, " en- Neşr" , c.2, s. 258; Hayyâd, " et-Tebşira" , s. 299.

⁸⁷ El- Bennâ, " Muhtasar" , c. 2, s. 310.

⁸⁸ Yûsuf Sûresi, 12/11.

⁸⁹ Hemedânî, "Ğâyetü'l-İhtisâr" , c.2, s. 526. Palûvî, " Zübde" , s. 72.

âyetinde ise Ebû Hanîfe'nin تُرْقَانُهُ şeklinde nûn harfinin zammesiyle bir okuyuş tercihi vardır. Ebû'l-Fazl buna uygun başka bir okuyuş bilmiyorum demiştir.⁹⁴

âyetini ise "ayn" harfi ile شَعْهَا şeklinde okumuştur. Bu İbn Muhaysin ve Katâde'nin de tercihleridir.⁹⁶

âyetinde ise تَفَقَّدَ şeklinde fiil kipinde değişiklik yaparak okumuş; aynı zamanda صَوَّاعَ şeklinde "ğayn" harfi ile okumayı tercih etmiştir.⁹⁸

10- İsrâ Sûresi:

Risâlede bu sûre isim olarak "Sürâtü Beni İsrâîl" olarak belirtilmiştir. Ğâyetü'l- İhtisâr isimli eserinde de Hemedânî aynı başlığı kullanmıştır.⁹⁹

Ebû Hanîfe'nin bu sûre içinde farklı okuduğu rivayet edilen âyet ise 71. âyettir. يوم ندعوا كل أناس âyetini يدعوا şeklinde "yâ" ile okumuştur. Bu aynı zamanda Mücâhid ve Hasan el-Basrî'nin tercihleridir.¹⁰⁰ Fiilin mechûl kipiyle terk edilen şâz bir okunuşu olduğunu da Hemedânî diğer eseri Ğâyetü'l- İhtisâr'ında bildirmiştir.¹⁰¹

⁹⁰ Bir şeyi bir kimseye koklatmak anlamına olan bu kelime tecvîd ilmine göre "Sükûndan sonra ötreye işaret etmek üzere dudakları önde yummaktadır." Şeklinde açıklanır. (Ömer b. Halife, "el- Mu'cemü't- Tecvîdî li Eşheri İlmî't- Tecvîd", Ğarras, 1431/2010 birinci baskı, s. 46- 47; Demirci Muhsin, "Tefsir Terimler Sözlüğü", İFAV., İstanbul 2009, ikinci baskı, s. 79.

⁹¹ إدْخَالَ أَحِدِ الْخَرَفَيْنِ الْمِثَالَيْنِ أَوْ الْمُتَجَانِسَيْنِ أَوْ الْمُتَقَارِبَيْنِ فِي الْآخِرِ (mütemâsil) veya aynı cinsten (mütecânis) yahut birbirlerine yakınlığı olan (mütekârib) harflerden birincisini diğerine idhal edilmesidir/katılmasıdır." (Ömer b. Halife, "el- Mu'cemü't- Tecvîdî" , s. 31; Demirci Muhsin, "Tefsir Terimleri Sözlüğü", s. 68.) Hemedânî, "Ğâyetü'l-İhtisâr", c.2, s. 526.

⁹² Hayyâd, "et-Tebşira", s. 312.

⁹³ Yûsuf Sûresi, 12/37.

⁹⁴ Hemedânî, vr.43b.

⁹⁵ Yûsuf Sûresi, 12/30 (bu âyeti verirken risâlede sıra takip edilmemiştir.)

⁹⁶ Hemedânî., vr.43b; Ali b.İbrahim el- Ehvâzî, " Müfredetü İbn Muhaysin el- Mekki" (thk. Abdülġanî Hamdân), Dâru İbn Kesîr, Amman 2008, s. 255.

⁹⁷ Yûsuf Sûresi, 12/72

⁹⁸ Hemedânî, vr.43b (صَوَّاعٌ kelimesinde Ebû'l-Eşheb'den kesra ve fetha rivâyetleri de gelmiştir.) Ayrıca ayn harfiyle de okunmuştur. (bkz. El- Cündî, " Büstânü'l- Hüdât" , c.2, s. 664.

⁹⁹ Hemedânî, "Ğâyetü'l-İhtisâr" , c. 2, s. 544.

¹⁰⁰ Hemedânî, vr.43b; Ehvâzî, " Müfredetü Hasani'l- Basrî" , s. 358; el-Cündî, a.g.e. , c. 2, s. 700.

¹⁰¹ Hemedânî, "Ğâyetü'l-İhtisâr" , c. 2, s. 549.

11- Tâha Sûresi:

Ebû Hanîfe'nin Muhammed'in rivâyetiyle sûrenin hemen başındaki Mukattaa harfinde طَهَ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ 102 şeklinde bir okuyuş tercihi vardır. 103 Bu okuyuş İkrime ve İbn Haleveyh'in tercihine de uygundur. Hasan el- Basrî de ha'nın sükûnu ile okumuştur. 104 Ebû İshak Ez- Zeccâc ise burada طه'nin aslının طاء olduğunu daha sonra he'ye bir ibdâl yapıldığını söylemiştir. 105 "He" harfinin kesrasıyla bir başka kıraatin olduğunu da Ğâyetü'l-İhtisâr'dan öğreniyoruz. 106

Ebû Züheyr, Ebû Hanîfe'nin arkasında namaz kıldığını, onun namazda يَخِيلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ 107 şeklinde okuduğunu bildirmiştir. 108 خَيْلٌ şeklinde İbn Zekvân ile Ravh'ın kıratı olduğu Hemedânî tarafından bildirilmiştir. 109

زهرة الحياة الدنيا 110 he harfinin fethasıyla okumuştur. Ebû Hâtim es-Sicistânî, Talha, İsa b. Amr Ya'kup el- Hadramî'nin de böyle okuduklarını söylemiştir. 111

Ebû Züheyr, Ebû Hanîfe'nin Tâha Sûresi'nin 114. âyetini فتعالى الله المالك الحق şeklinde okumasının yanında ولا تعجل بالقرآن من قبل أن نقضى إليك وحيه âyetini ta'zim için "nûn" harfi ve "yâ" harfinin de fethasıyla okuduğunu da bildirmiştir. 112

12- Hac Sûresi:

âyetini لَنبِينَ لَكُمْ وَنَقَرًا 113 "ra" harfinin fethasıyla okumuştur. Âsım'dan Mufazzal tarikiyla bu tercih yapılmıştır. Ayrıca âyetin devamındaki نَخْرَجُكُمْ bölümünü ise nasb ederek نَخْرَجُكُمْ şeklinde okuduğu risâlede belirtilmiştir. 114 Bu okuyuş "an" i izmâr edenlere göredir.

102 Tâha Sûresi 20/1- 2.

103 İbn Mücâhid, "Kitâbü's- Seba", s. 305.

104 Ehvâzî, " Müfradetü Hasani'l- Basrî", s. 379; el-Cündî, " Büstânü'l- Hüdât", c. 2, s. 627.

105 Hemedânî, vr.44a.

106 Hemedânî, "Ğâyetü'l-İhtisâr", c. 2, s. 567.

107 Tâha Sûresi 20/ 66.

108 Hemedânî, vr.44a.

109 Hemedânî, "Ğâyetü'l-İhtisâr", c. 2, s. 569.

110 Tâha Sûresi 20/ 131.

111 Hemedânî, vr.44a; Hayyâd, a.g.e., s. 380.(Hemedânî, "Ğâyetü'l- İhtisâr" adlı eserinde sadece Ya'kup'un okuyuşunu vermiştir, c. 2, s. 572)

112 Hemedânî, vr.44a; Hemedânî, "Ğâyetü'l- İhtisâr", c. 2, s. 572; Hayyâd, a.g.e. , s. 379;el-Cündî, a.g.e. , c. 2, s. 735.

113 Hac Sûresi 21/5

114 Hemedânî, "Ğâyetü'l- İhtisâr", c. 2, s. 577; el-Cündî, a.g.e. , c. 2, s. 743.

13- Furkân Sûresi:

Muhammed'in rivâyetiyle Ebû Hanîfe وَيُجَلِّدُ فِيهِ مَهَانَا¹¹⁵ âyetini¹¹⁵ وَيُجَلِّدُ فِيهِ مَهَانَا şeklinde "yâ" nın zammesi, "lam" harfinin fethası ve "dal" harfinin de zammesiyle başlangıç cümlesi halinde okumuştur. Âsım, Ebû Amr, Kisâi ve Ebû Bekr'in de bu şekilde okuduğunu Hemedânî risâlesinde zikretmiştir.¹¹⁶ وَيُجَلِّدُ وَيُجَلِّدُ şeklindeki okuyuş da Hemedânî tarafından Ğâyetü'l-İhtisâr'da belirtilmiştir.¹¹⁷

14- Ahzâb Sûresi:

Bu sûredeki 73. âyette bulunan وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ bölümünü Enes b. Mâlik ve Hasan b. Ali'nin kıraatlarına uyarak وَيَتُوبُ şeklinde zamme ile okumuştur.¹¹⁸ Bu, İbn Mücâhid'in de rivâyetidir.¹¹⁹ Hasan el-Basrî de âyetin bu bölümünü aynı şekilde, önceki cümleden bağımsız başlangıç cümlesi yaparak okumuştur.¹²⁰

بِأُوتِينَ كُلَّهُنَّ¹²¹ ifadesinde bulunan hemzeyi kasr ederek okumuştur. Ebû'l- Fazl bu okuyuşu yapan başka kimseyi bilmiyorum, demiştir.¹²² İbn Mes'ud'un mushafında وَيَرْضِينَ بِأُوتِينَ كُلَّهُنَّ şeklinde yazılı olduğu rivâyet edilmiştir.¹²³

15- Yâsîn Sûresi:

Bu Sûrede Ebû Hanîfe, Abdullâh b. Abbâs'ın okuyuşunu esas alarak Muhammed rivâyetiyle فَأَعْشَيْنَاهُمْ¹²⁴ âyetinde غ harfini ع harfiyle okumuştur.¹²⁵ Bu şekildeki okuyuş "göz kusuru" ya da "görme zayıflaması" anlamına gelmektedir.¹²⁶

¹¹⁵ Furkân Sûresi 25/69.

¹¹⁶ Hemedânî, vr. 44b; Hayyâd, "et-Tebşira", s. 407; El- Cündî, "Büstânü'l- Hüdât", c.2, s. 765- 766.

¹¹⁷ Hemedânî, "Ğâyetü'l- İhtisâr", c. 2, s. 594.

¹¹⁸ Hemedânî, vr. 44b.

¹¹⁹ İbn Mücâhid'in Kitâbü's- Seb'a fi'l- Kıraat isimli eserinde böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. (bkz. A.g.e., s. 367-371 Ahzâb Sûresi ile ilgili bölüm)

¹²⁰ Aynı şekilde Hasanü'l- Basrî'nin de böyle bir okuyuş yaptığına dair Müfredetü'l-Hasenî'l-Basrî isimli kiatapta bir bilgiye rastlanmamıştır. (bkz. A.g.e. , s. 337- 338, Ahzâb Sûresi ile ilgili bölüm) Ayrıca Hemedânî'nin Ğâyetü'l- İhtisâr'ında da bilgi mevcut değildir.

¹²¹ Ahzâb Suresi, 33/51.

¹²² Hemedânî, vr. 44b.

¹²³ Abdullatîf el- Hatîb , "Mu'cemü'l- Kıraat", c.7, s. 304.

¹²⁴ Yasin Sûresi 36/9.

¹²⁵ Hemedânî, vr. 44b.

¹²⁶ Abdullatîf el- Hatîb , "Mu'cemü'l- Kıraat", c.7, s. 462-463.

16- Mü'min/Ğâfir Sûresi:

يُدْخَلُونَ الْجَنَّةَ اولئك يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ şeklinde olan Mü'min Sûre'sinin 40. âyetini يَدْخَلُونَ şeklinde meçhûl kipiyle okumuştur. Aynı şekilde kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Amr bu tercihi esas almışlardır.¹²⁷ İmam Âsım'ın râvisi olan Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el- Kûfî (193/ 809) de İmam Âsım'dan farklı olarak âyeti bu şekilde okumuştur.¹²⁸

17- Zuhrûf Sûresi:

Ebû Hanîfe, Muhammed'in isnâdiyla وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ¹²⁹ 130 âyetindeki يَدْعُونَ kelimesini ت ile تَدْعُونَ şeklinde okumuştur.¹³¹

18- Cîn Sûresi:

43. sûre olan Zuhrûf Sûresi'nden 72. Sûre olan Cîn Sûresi'ne kadarki bölümlerle ilgili olarak risâlede Ebû Hanîfe'ye ait kıraat tercihi olduğuna dair bilgiye rastlanılmamıştır. Bu risâlenin sonunda "konuyu uzatmamak için böyle yaptım"¹³² ifadesinde de anlaşılabilir.

Ebû Hanîfe, bu sûrede ise فَاسْقَيْنَاهُم مَاءً عَذَقًا¹³³ 134 âyetinin son kelimesindeki د harfini kesra ile عَذَقًا şeklinde okumuştur.¹³⁴

19- Fil Sûresi:

Bu sûrede Ebû Hanîfe تَرْمِيهِمْ¹³⁵ kelimesini ي ile يَرْمِيهِمْ olarak okumuştur.¹³⁶ Bu şekilde okununca fâil Allah(c.c.) olarak ifade edilmiş olur.

Genel olarak bu kelime تَرْمِيهِمْ şeklinde "Onlara.... atıyorlardı" şeklinde okunmuştur. Bu okuyuş, kuşlar topluluğunun müennes kabul edilmesindedir. يَرْمِيهِمْ şeklindeki okuyuşta anlam "Allah onlara atıyordu" olur. Bunun delili ise " Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı." ¹³⁷ âyetidir.¹³⁸

¹²⁷ Hemedânî, vr. 44b- 45a; İbn Mücâhid, a.g.e. , s. 400.

¹²⁸ Abdullatîf el- Hatîb , "Mu'cemü'l- Kıraat", c.8, s. 230.

¹²⁹ Zuhrûf Sûresi, 43/86.

¹³⁰ Cumhur bu kelimeyi دَعَا'nın muzâri şekliyle okumuştur.

¹³¹ Hemedânî, vr.45a.

¹³² Hemedânî, vr.46a.

¹³³ Cîn Sûresi, 72/16.

¹³⁴ Hemedânî, vr.45a.

¹³⁵ Fil Sûresi 105/3.

¹³⁶ Hemedânî, vr.45a.

¹³⁷ Enfâl Sûresi 8/17.

¹³⁸ Kurtubî, "El- Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an", c.20, s. 197.

20- Felâk Sûresi:

âyetini şerri Cenâb-ı Hakk'ın yaratmayacağını söyleyen mu'tezile mezhebinin görüşüne uygun olarak Amr b. Fâid'in kıraatına göre¹⁴⁰ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ şeklinde okumuştur. شَرِّ kelimesini tenvîn ile okumuş, مَا ise nâfiye olarak alınmıştır. Bir başka görüşe göre ma'tezile'nin مَا الَّذِي manasına ism-i mevsûl olarak kabul ettikleri de söylenmiştir.¹⁴¹ İbn Mücâhid bu sûre ile ilgili sadece حَاسِدٍ kelimesinde imâle olduğunu bildirmiştir.¹⁴²

21- Sûre Sırası Takip Edilmeden Verilen Diğer Kıraat Tercihleri:

Risâlenin son bölümlerinde Hemedânî, Ebû Hanîfe'nin önceki başlıklar altında verdiğimiz kıraat tercihlerine dört âyet daha ilave etmiştir. Bu âyetlerin ikisi Bakara Sûresi'nde, biri Fâtır Sûresi'nde diğeri de Nâs Sûresi'nde bulunmaktadır.

âyetinde¹⁴³ وَإِذَا إِنْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ kelimesini de mansûb olarak okumuştur.¹⁴⁴ Burada anlamın سَأَلَ دَعَىٰ şeklinde olduğu bildirilmiştir.¹⁴⁵

Yine bu sûrenin 246. âyetindeki اُبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُنْقِذَ بَلَّ بَلِّمْ şeklinde okumuştur.¹⁴⁶ Bunun İbn Abbâs'ın kıraatı olduğu da risâlede bildirilmiştir.

Cumhur, talebin cevabı olarak اُبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُنْقِذَ بَلَّ بَلِّمْ şeklinde okumuştur.

Ebû Hanîfe'nin kıraatının mevzû olduğunun belirtildiği yerlerde¹⁴⁷ delil olarak kullanılan Fatır Sûresi 28. âyetteki tercih ise şöyledir:

إِنَّا نَحْنُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ¹⁴⁸ Ömer b. Abdülaziz de bu âyeti¹⁴⁹ aynı şekilde اللَّهُ kelimesini نَحْنُ'nın fâili yaparak merfû ve الْعُلَمَاءُ kelimesini de mef'ûl şeklinde mansûb olarak okumuştur.¹⁵⁰

¹³⁹ Felâk Sûresi 113/2.

¹⁴⁰ Abdullatîf el- Hatîb, "Mu'cemü'l- Kıraat", c. 10, s. 589.

¹⁴¹ Abdullatîf el- Hatîb, "Mu'cemü'l- Kıraat", c. 10, s. 645- 646.

¹⁴² İbn Mücâhid, "Kitâbü's- Seba", s. 482.

¹⁴³ Bakâra Sûresi 2/ 124.

¹⁴⁴ Hemedânî, vr. 45b.

¹⁴⁵ Bu okuyuş ve te'vîlin İbrahim'in "Hâlîl" olup olmadığının belirlenmesine imkan sağladığı ifade edilmiştir. Bkz: Abdullatîf el- Hatîb, "Mu'cemü'l- Kıraat", c. 1, s. 186-187.

¹⁴⁶ Hemedânî, vr. 45b.

¹⁴⁷ İbnü'l- Cezerî, "en- Neşr", c.1, s. 21; Birişik, Abdülhamit, "Kıraat", DîA, c. 25, s. 430.

¹⁴⁸ Hemedânî, vr. 45b.

¹⁴⁹ Fâtır Sûresi 35/28.

¹⁵⁰ Abdullatîf el- Hatîb, "Mu'cemü'l- Kıraat", c. 7/ s. 430- 431.

Zemahşerî (v. 538/1144) tercihi yorumlarken kast edilenin *إِنَّمَا يَعِظُمُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءَ* olduğunu belirtmiştir.¹⁵¹ Râzî (v. 606/1208) ve Kurtubî (v.671/1273) de aynı açıklamaları tefsirlerine almışlardır.¹⁵²

Bunun Kehf Sûresi 80. âyetteki *فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا* ile aynı anlamda olduğu belirtilmiştir.¹⁵³ Çünkü Allah hakkında korku vb. olumsuzluklar düşünülemez.¹⁵⁴

İbnü'l- Cezerî bu okuyuşun aslının olmadığını ileri sürmüş, bu görüşe şüphyle yaklaşanlar da olmuştur. Ebû Hanîfe'nin bu âyetteki kıraatı Bakara Sûresi 124. âyetindeki tercihiyle aynı özelliktedir.

Risâlede bulunan son âyet, Nâs Sûresi'nin 2. âyetidir. Bu âyette Hz. Ömer'e ait bir okuyuş tercih edilmiştir. *مَا لِكِ مَلِكِ النَّاسِ* şeklinde olan bu âyet *مَا لِكِ* şeklinde elif'le okunmuştur.¹⁵⁵ Râzî bu okuyuşun şâz olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁶

SONUÇ

Bu risâleyi müstensih, Ebu'l- Alâ el- Hasen b. Ahmed el- Hemedânî (ö.569/ 1173)nin kendisine ezberden yazdığını ve icâzet verdiğini, ayrıca baştan sona Ebü'l-iz el-Vasitî'ye de okuduğunu belirtmiştir. Ayrıca uzama korkusuyla Hemedânî'nin sadece bu âyetlerin belirtilmesiyle iktifa ettiğini ifade ederek risâle sonlandırılmıştır. Bu risâlenin başka bir nüshayla da mukabele edildiğini son taraflarda müstensih belirtmiştir. Risâlenin baş sayfası kesik olduğundan ve eser içinde başka bir bilgi de bulunmadığından, müstensih kimliği tesbit edilememiştir. Ancak Hemedânî'nin Vasit'ta Ebü'l-iz el- Kalânîsî'den kıraat okuduğunu biliyoruz. Ondaki icâzet alınmış olması müstensihinin de aynı dönemlerde yaşadığının delilidir.

Eser içinde 20 sûreden toplam 41 âyet kıraat tercihleriyle incelenmiştir. Bunlardan 17 âyette sadece Ebû Hanîfe'nin tercihi ettiği kıraat vechi verilerek belirtilmişken, 24 âyette ise farklı kıraat uygulamaları da gösterilmiştir. Hiçbir âyette kıraatı seba' ya da kıraatı aşera imamlarının tercihi tüm olarak verilmemiştir. Bu risâlenin amaçlarından da değildir. Şâz kıraatlardan

¹⁵¹ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, "el-Keşşâf an Hakâyik-ı Ğavâmizi't- Tenzil ve Uyûni'l- Ekâvilî fi Vüçûhi't- Te'vîl", (tah. Muhammed Abdüsselam Şahin), Beyrut, 1995, c. 3, s. 593; El- Hatib, a.g.e., c.7, s. 431.

¹⁵² Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, "Mefâtihu'l-Ğayb/et-Tefsîru'l-Kebîr", Mısır, trs. , c. 26,s. 21; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, " el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân", Kahire, 1387/1967, c. 14, s. 243-244.

¹⁵³ Hemedânî, vr. 45b.

¹⁵⁴ Ahfeş buradaki *فَخَشِينَا* kelimesinin *كَرِهْنَا* anlamında olduğunu söylemiştir.

¹⁵⁵ Hemedânî, vr. 45b.

¹⁵⁶ Muhammed b. Ahmed el- Ezherî, " Kitâbü Meâni'l- Kıraat",(tah. Ahmet Ferit Mezîdî), Beyrut,2010, s. 572.

olan Hasan el-Basrî'ye ait bazı kıraat vecihleri verilmiştir. Ebû Hanîfe, İbn Muhaysin ile de Yûsuf Sûresi 30. âyette aynı tercihte bulunmuştur.

Risâlede Ebû Hanîfe'ye nipet edilen kıraat tercihlerinden on dokuzu mütevatir kıraatlerle örtüşmemektedir. 6 âyette ise Ebû Hanîfe şâz kıraatlarda bulunan okuyuşlar ile aynı tercihi yapmıştır. 4 âyette İbn Mesûd ve İbn Abbas'ın kıraatlarını esas almıştır. Birer âyette ise Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülazîz'in okuyuşlarını tercih etmiştir. Geri kalan âyetlerde ise Ebû Hanîfe, okuyuşlarında tek kalmış ne mütevatir ne de şâz kıraatlarda bulunmayan bir tercih yapmıştır. Bütün bunlar bize, onun tüm kıraat tercihlerinin hatalı olmadığını göstermiştir. Bu açıdan bütün tercihlerinin mevzû olduğunu söylemek de doğru değildir.

İncelediğimiz bu risâle aynı zamanda ilk dönem İslam hukukçularından Ebû Hanîfe'nin fıkıh ilmi yanında, Kur'an ilimlerinden kıraat ilmiyle olan ilgisini az da olsa tespit etmemize yardımcı olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Abdullatîf el- Hatîb, " *Mu'cemü'l- Kıraat*", Dimeşk, 2002.

Abdülfettâh Pâlûvî, " *Zübdetü'l- İrfân*", Hilal Yay. İstanbul, tsz.

Altıkulaç, Tayyar, "Ebû'l- Alâ el- Hemedânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, X, İstanbul, 1994.

Atrâş, Mahmud Ahmed, "Tarihu'l- Kırâât ve'l- Kurra' ve Cuhûdühüm fi'l-Kırââti ve't- Te'lîfi fi'l- Kırââti ve Ulûmihâ Münzû'l- Ahdi'n-Nebiyi Hatte'l-Yevm", Dâru'l- Eymân, İskenderiye, 2011.

Birişik Abdülhamit, " *Kıraat*", Birişik, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV, Ankara, 2002.

Brockelman, " *Geschichte der Arabischen Litteratur*", Supplementband 1, Leiden 1937.

Çetin, Abdurrahman, " *Kıratların Tefsire Etkisi*", Marifet Yayınları, İstanbul, 2001.

_____, " *Kur'an Okuma Esasları*", Emin Yayınları, Sekizinci Baskı, Bursa 2010.

Dânî, Ebû Amr Osman bin Saîd, " *et-Teysîr fi'l- Kırââti's-Seb*", İstanbul, 1930.

_____, " *Câmiu'l- Beyân fi'l- Kırââti's- Seba*", (thk. Yahya Murad), Dâru'l- Hadîs, Kahire, 2006.

Demirci Muhsin, “*Tefsir Terimleri Sözlüğü*”, İFAV., İstanbul, 2009.

Ebû Bekr b. El- Cündî, “ *Büstânü'l- Hüdât fî İhtilâf i'l- Eimmeti ve'r- Ruvât fi'l- Kiraati's- Selâse Aşerate ve İhtiyârî'l- Yezîdî*”, (thk, Huseyn b. Muhammed el- Uvâcî), Dâru'z-Zaman, Medine, 2008.

Ebû Bekr b. Mücâhid, “ *Kitâbü's- Seba' fi'l- Kiraat*”, (thk. Cemalüddin Muhammed Şeref), Tanta, 2007.

Ebû'l- Hasen Ali b. Fâris el- Hayyâd, “ *et-Tefsira fî Kiraati'l- Eimmeti'l- Aşera*”, Mektebetü'r- Rüşd, 2007.

Ebû'l-Ali el-Hasen b. İbrahim el-Ehvâzî, “ *Müfradetü'l- Hasani'l- Basrî*”, (thk. Ömer Yusuf Abdülğanî), Amman, 2006.

_____, “*Müfradetü İbn Muhaysin el- Mekkî*” (thk. Abdülğanî Hamdân), Dâru İbn Kesîr, Amman, 2008.

_____, “*el-Vecîz fî Şerhi Kırââtî's-Semaniyyeti Eimmeti'l- Emsârî'l-Hamse*”, Dâru'l-Arabî'l-İslâmî, Beyrut, 2002.

el- Hemedânî, Ebu'l- Alâ el- Hasen b. Ahmed “*Kıra'ât-u Ebî Hanîfe*” Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki DSCN0094-DSCN0099, 41a-46a.

_____, “*Ğayetü'l- İhtisâr fî Kiraati'l- Aşerati Eimmeti'l- Emsâr*”, (thk. Eşref Fuad Talat), Sisiletü Usûli'n-Neşr, 3, Cidde, 1414/1994

el- Kâdî, Abdülfettah, “ *el-Kırâatü's-Şazze ve Tevcihüha min Lüğati'l- Arab*”, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1401/1981.

el-Benna, Ahmed bin Muhammed b. Abdülğanî, “ *Muhtasaru İthâfu Fudâlâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erbe'ate aşer*”, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1431/2010.

El-Kattân, Menna', “ *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*”, Mektebetü'l- Meârif, Riyad, 1421/2000.

es-Sindî, Abdulgayyûm bin Abdulğafûr, “*Safahât fî ulûmi'l- Kiraât*”, El-Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mekke, 1430/2010.

es-Suyûti, Celâlüddîn Abdurrahman, “ *el- İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*”, “, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1427/2007.

et-Taberî, Ebî Ma'ser Abdulkerim bin Abdussamed, “ *et-Telhîs fi'l- Kırâati's-Seman*” (Thk: Muhammed Hasen) Cidde, 1412/1992.

İbn Fehhâm, Ebî Bekir bin Ebî Saîd, “ *et-Tecrîd fi'l-Kiraati's-Seb'*” Medine, 1408/1998.

İbn Haleveyh, Huseyn b. Ahmed, “*I'râbü'l- Kiraati's- Seb' ve İlelihâ*”, (thk. Abdurrahman b. Useymin) Mektebetü'l- Hancî, Kahire, 1992.

- _____ , "Muhtasar Fî Şevazzi'l-Kur'an", Kahire, İbnü'l Cezerî, Ebu'l- Hayr Muhammed bin Muhammed "Ğayetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l- Kurra'" (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 2010.
- _____ , "Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr", (Cemalüddin Muhammed Şeref), Dâru's-Sahâbe, tsz.
- _____ , "Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Talibîn" Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1400/1980.
- _____ , "en-Neşr fi'l Kırâati'l-Aşr", Beyrut, 2010.
- Kâdî, Abdulfettah, "el-Büdûru'z-Zâhire fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtire min Tarîki's-Şâtibiyye ve'd-Dürâ", Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1402/1981.
- Karaçam İsmail, "Kıraat İlminin Kur'an Tefsirine Etkisi ve Mütevatir Kıratların Yorum Farklılıklarına Etkisi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları nu: 128, İstanbul 1996.
- Kehhâle, Ömer Rıza, " Mu'cemü'l- Mü'ellifin: Teraâcimü Musannif'l-Kütübî'l-'Arabiyye", Dâru İhyai't- Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, " el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân", Kahire, 1387/1967.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el Ensârî, "El- Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an", (thk. Abdulhalim el- Berdûnî), Beyrut, 1405/ 1985.
- Muhammed b. Ahmed el- Ezherî, " Kitâbü Meâni'l- Kıraat", (tah. Ahmet Ferit Mezîdî), Beyrut, 2010.
- Muhtar, Muhammed, "Tarihu'l-Kırâât fi'l-Meşrig ve'l- Mağrib", İsesco, 1422/2001.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, "Mefâtihu'l-Ğayb/et-Tefsîru'l-Kebîr", Mısır, trs.
- Temel, Nihat, " Kırâat ve Tecvîd İstılahları", M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, nu: 124, İstanbul, 2009.
- Ömer Halife eş- Şaycı, " el- Mu'cemü't- Tecvîd li eşheri Elfâzi İlmi't- Tecvîd", Ğarâs, 1. Baskı, 1431/2010.
- Saffet Mahmud Salim, "Fethu Rabbi'l- Beriye Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye fî İlmi't-Tecvîd ve Manzûmetü'l- Cezeriyye", Mektebetü Ravâi'l-Memleke, Cidde 1430/2009.
- Sarı Mehmet Ali, " Asım b. Behdele", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, III, İstanbul, 1991.

Şaban Muhammed İsmail, “ *el- Medhâl ilâ İlmî’l-Kıraât*”, Dâru Tayyibeti’l-Hazrâ, Mekke, 1432/2011.

Ünal Mehmet, “Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü ”, Fecr Yayınları, Ankara, 2005.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, “ *Ma’rifetü’l- Kurrâi’l-Kibâr ale’t- Tabakâti ve’l- A’sâr*”,(nşr. Tayyar Altıkulaç), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 186, İstanbul1995.

_____ , “ *Tarihu’l-İslam ve Vefeyâtü’l- Meşâhir ve’l- A’lâm*”, Dâru’l-Küttâp el-Arabî, Beyrut, 1417/1996.

Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, “ *El- Keşşâf an Hakâyi-ı Ğavâmizü’t- Tenzil ve Uyûni’l- Ekâvîlî fî Vücûhi’t- Te’vîl*”, (tah. Muhammed Abdüsselam Şahin), Beyrut, 1995.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, “ *Menâhilü’l- İrfân fî Ulûmi’l- Kur’an*” (thk. Ahmed Şemsüddîn) Dâru’l-Kütübî’l İlmiyye, Beyrut, 2. Baskı, 1424/ 2004.

“ *El- Fihrisü’ş-Şâmil*”, Mahtûtâtü’l-Kirâ’â, 1/115.

“ *El-Fihrisü’ş-Şâmil li’t-Türâsi’l-Arabî el- İslamî el- Mahdût/ Ulûmu’l- Kur’an Mahdûdâtü’l-Kirâât*”, Müessetü Âli Beyt, Amman, 1994.

أبو العلاء الهمداني ورسائله المسماة بقراءة أبي حنيفة النعمان

تعرف القراءة بأنها علم بكيفية أداء كلمات القرآن واختلافها معزوا لناقله. والقراءات لها فضل كبير على علم التفسير الذي يهتم بفهم الآيات وعلى علم الفقه من حيث كيفية استنباط الأحكام، سواء أكانت صحيحة أم ضعيفة. وأبو حنيفة - صاحب المكانة الهامة في العلوم الإسلامية - لم يعرف له تأليف مستقل في علم القراءات، ولكن هذا لا يعني أنه ليس عالماً بمواضيع علم القراءات. ولذلك تناول هذه المقالة الرسالة المسماة بقراءة أبي حنيفة النعمان والتي تحتوي على أوجه القراءات التي اختارها أبو حنيفة، وقد ذكرها أبو العلاء الحسن بن أحمد الهمداني.